

REGIONAL AUTONOMY: TÜRKİYE'S MIDDLE EAST AND NORTH AFRICA POLICIES

ABDULLAH ERBOĞA - MURAT YİĞİT

Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi / Deniz Harp Enstitüsü

Mail: aerboga@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4435-5220>

Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi / Hava Harp Enstitüsü

Mail: fatih_murat@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6544-7338>

ABSTRACT

This study focuses on Türkiye's Middle East and North Africa policies within the context of regional autonomy-seeking strategy. It emphasizes the key points of tension in Ankara's relations with the region, how these tensions have resulted in foreign policy outcomes, and how Turkish foreign policy has been transformed over the past quarter-century. Examining changes in Türkiye's approach to the regional order from the founding of the Republic to the period following the Arab Revolts is undeniably important, as it establishes the fundamental parameters of Turkish foreign policy in the Middle East and North Africa on the centenary of the Republic. It is essential to carefully elucidate what the priorities, threat perceptions, and objectives of Turkish foreign policy were after the Ottoman Empire and whether there has been any transformation in these aspects over time. Analyzing Türkiye's foreign policy behavior towards the Middle East and North Africa will also shed light on the character of Ankara's relationship with the region. This article, while addressing Türkiye's approach to regional order-seeking in response to the ongoing instability in the region following the Arab Revolts and the threat it poses to the national security of all regional countries, aims to outline possible scenarios for the coming century while conducting a century-long assessment of Turkish foreign policy.

Keywords: Türkiye, Middle East, North Africa, Foreign Policy, Regional Autonomy

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma

Geliş Tarihi: 25.06.2023

Kabul Tarihi: 15.08.2023

Yayın Tarihi: 15.10.2023

Yayın Sezonu: Temmuz-Aralık

Makaleye Atıf Bilgisi

ERBOĞA Abdullah - YİĞİT Murat, (2023). "Türkiye'nin Orta Doğu Ve Kuzey Afrika Politikaları". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. Yıl: 19 Sayı: 65. (282-303)

muhafazakârdüşünce • yıl: 19 - sayı: 65 • Temmuz-Aralık 2023

BÖLGESEL OTONOMİ: TÜRKİYE’NİN ORTA DOĞU VE KUZAY AFRİKA POLİTİKALARI

ABDULLAH ERBOĞA - MURAT YİĞİT

Öz

Bu çalışma, Türkiye’nin Orta Doğu ve Kuzey Afrika politikalarını bölgesel otonomi arayışı çerçevesinde ele alırken, Ankara’nın bölge ile ilişkilerindeki temel gerilim alanlarına, bu gerilimlerin nasıl bir dış politika çıktısı oluşturduğuna ve son çeyrek asırda Türk dış politikasının nasıl bir dönüşüm geçirdiğine odaklanmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan Arap İsyanları sonrası sürece kadar Türkiye’nin bölgesel düzene yönelik yaklaşımındaki değişikliğin incelenmesi ve cumhuriyetin yüzüncü yılında Türk dış politikasının Orta Doğu ve Kuzey Afrika politikalarının temel parametrelerinin ortaya konulması şüphesiz önem arz etmektedir. Osmanlı İmparatorluğunun ardından Türk dış politikasının önceliklerinin, tehdit algısının ve hedeflerinin ne olduğu ve süreç içerisinde bunlarda herhangi bir dönüşüm yaşanıp yaşanmadığı hususunun dikkatli bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir. Türkiye’nin Orta Doğu ve Kuzey Afrika’ya yönelik dış politika davranışlarını analiz etmek aynı zamanda Ankara’nın bölgeyle kurduğu ilişkinin nasıl bir karaktere sahip olduğunu da yansıtacaktır. Arap İsyanları süreciyle birlikte bölgede devam eden istikrarsızlığın tüm bölge ülkelerinin ulusal güvenliğine yönelik oluşturduğu tehdit ve bu tehdit karşısında Türkiye’nin bölgesel düzen arayışlarına yönelik yaklaşımını ele alan bu makale, aynı zamanda Türk dış politikasının yüz yıllık muhasebesini yaparken önümüzdeki asrın muhtemel senaryolarını da ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Orta Doğu, Kuzey Afrika, Dış Politika, Bölgesel Otonomi

Giriş

Türkiye’nin Orta Doğu ve Kuzey Afrika’ya yönelik dış politikası son dönemde oldukça dikkat çekmektedir. Arap İsyanları sürecinde tüm bölgede esen Türkiye rüzgarı bu dikkatin temel odak noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun ardından uzun süre bölgeyle ilişkilerini ve angajmanlarını çok düşük seviyede tutan Ankara, Soğuk Savaş sonrasında değişen uluslararası sistemik şartların da etkisi ve 2000’ler sonrasında gelişen yeni dış politika vizyonu ile bölgeyle ilişkilerini geliştirmiştir (Walker, 2009). Özellikle Erdoğan hükümetleri döneminde Türk dış politikası büyük bir dönüşüm içerisinde olmuştur. Bu dönüşümün görüldüğü alanların başında ise Türk dış politikasının Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgelerine yönelik attığı adımlar gelmektedir. Bu dönüşümü açıklarken aynı zamanda son asırda Türkiye’nin bölgeye yönelik temel bakış açısının nasıl değiştiği de rahatlıkla müşahede edilecektir.

Öncelikle belirtmemiz gerekir ki Cumhuriyetin yüzüncü yılına girilirken Türkiye’nin Orta Doğu ve Kuzey Afrika politikalarında günümüze değin üç gerilim alanı ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki kimliksel gerilimdir. Cumhuriyet ilanının ardında kurucu kadroların Türkiye’nin kimliksel dönüşümünü gerçekleştirmeye çalışırken dış politika tercihlerinde de aynı kararlılığı göstermiş ve henüz türbülansın devam ettiği Orta Doğu coğrafyasından mümkün olduğu kadar uzak durmaya çalışmıştır. Bu aynı zamanda Türkiye’nin İslam ve Müslüman kimliği ile arasına mesafe koymaya çalışan laiklik anlayışı ile paralellik arz etmiş ve Türkiye’nin Orta Doğu ve Kuzey Afrika politikalarını uzun süre belirleyen ana parametrelerden biri olmuştur. Türkiye’nin ulusal çıkarları büyük bir oranda Batı eksenli olarak tanımlanmış ve bölgeyle ilişkileri bu tanımlama üzerinden okunmuştur. Elbette bu yaklaşım Türkiye’nin bölgeden soyutlanmasına ve BM’deki Cezayir oylaması (1958) örneğinde görüleceği üzere Ankara’nın ulusal kimliği ile ulusal çıkarları arasında tezat oluşturmasına yol açmıştır. Bu kimliksel gerilime işaret eden dış politika davranışlarına birçok örnek vermek mümkündür. Türk dış politikasının bu gerilimi üzerinden atması kolay olmamış ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika ile geliştirilmeye çalışılan her angajman sürecinde iç politikada derin çatlaklar meydana gelmiştir.

İkinci gerilim alanı ise bölgesel düzen olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye, Batı endeksli dış politikasına yönelmesiyle birlikte I. Dünya Savaşı sonrasında yeniden dizayn edilen Orta Doğu ve Kuzey Afrika’daki bölgesel düzeni kendisine bir tehdit olarak görmemiştir. Bölgede yeni kurulan ulus devletlerle ilişkilerini asgari düzeyde tutarak aslında bölge içi

meselerden kendisini uzak tutmaya çalışmıştır. Dolayısıyla oluşturulan statükoyu kabullenmiş ve küresel güç dengesini gözeterek bölgeyle ilişkilerini kurgulamaya çalışmıştır. Örneğin Türkiye'nin de dahil olduğu Bağdat Paktı (1955) böylesi bir yaklaşımın tezahürüdür. Orta Doğu uluslararası sistemindeki dağınıklık bir taraftan Türkiye'nin bölgeyle zaten asgari düzeyde olan ilişkilerini gelişim kaydetmesini mümkün kılmamıştır. Bununla birlikte Arap-İsrail savaşları başta olmak üzere bölgede ortaya çıkan çatışmalar Ankara'nın daha pasif hareket etmesine neden olmuş ve bölgesel reaksiyonları oldukça zayıf kalmıştır. 2000'li yıllara değin bölgesel statükoya meydan okuyan girişimler de Ankara'yı rahatsız etmiştir. Hem bölgesel güç dengesini değiştirme ihtimali hem de küresel ve bölgesel statükoyu yerinden oynatma potansiyeli nedeniyle Mısır'da Nasır'ın Arap milliyetçiliğine ve İran'da Humeyni'nin İslam Devrimi'ne dayanan bölgesel revizyonist davranışları Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin Arap İsyancıları'yla birlikte bölgedeki demokratik dönüşüm sürecine verdiği destek aynı zamanda bölgede revizyonist aktör olarak konumlanmasını beraberinde getirmiş ve bölge politikalarında çok büyük değişikliğe giderek statükoyu korumaya çalışan aktörler ile karşı karşıya gelmiştir. Dolayısıyla yüzyıllık periyotta Türkiye'nin bölgedeki statükoyu korumaya çalıştığı veya Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da revizyonist davranışları tercih ettiğinde süreçlerde iç ve dış politikada ciddi bir gerilim ortaya çıkmıştır.

Son gerilim alanı ise ittifak tercihleri ve otonomi arayışıdır. Zira bölgesel düzlemde büyük bir gücün olmaması ve hatta Türkiye haricinde bölgesel süper güç olarak nitelendirilebilecek bir aktörün olmaması nedeniyle bölgesel güç dengesinde dış aktörlerin ve önce İngiltere sonrasında ise ABD gibi küresel güçlerin etkisinin çok yüksek olması nedeniyle bölge ülkelerinin dış nüfuz aşırı bağımlı olduğu bir yapı ortaya çıkmıştır. Türk dış politikası dış nüfuzun ve büyük güce olan bağımlılığın ulusal çıkarlarına nasıl zarar verdiğini gerek Küba Füze Krizi (1962) gerekse Johnson Mektubu (1964) ve Kıbrıs Barış Harekâtı (1974) süreçlerinde yakından müşahade etmiş ve bu bağımlılıkların azaltmaya ve otonomi alanını genişletmeye çalışmıştır. Elbette Soğuk Savaş yıllarında bu otonomi arayışı ulusal düzeyde bile oldukça zor şartlar altında sürdürülmeye çalışılmıştır. Arap İsyancıları süreci başladıktan sonra bölgesel otonominin genişlemesine yönelik Türkiye'nin tercihleri belirleyici olmuş ancak bu "otonomlaşma" çabası hem bölge içi hem de küresel aktörler tarafından bastırılmaya çalışılmıştır. Zira otonomi arayışı beraberinde ittifak tercihlerinin sorgulanmasına ve dış nüfuz meydan okuma ile eş anlamlı olması bakımından bölgedeki zayıf aktörlerin henüz kendi

içlerindeki dönüşümü gerçekleştirmeden dış politikada bu denli cesaret gösterbilmeleri söz konusu olmamıştır. Dolayısıyla bölgesel otonomi arayışı Türk dış politikasının bölge politikalarındaki bir diğer gerilim alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’nin Orta Doğu Politikası (1923-2003): Eşit Uzaklık

I. Dünya Savaşının ardından Orta Doğu coğrafyasının büyük güçler tarafından paylaşılması ve suni sınırlar etrafında yeni devletlerin oluşturulması bir taraftan bölgede egemenliğini sağlamaya çalışan aktörlerin güvenlik arayışlarına diğer taraftan bölge dışı güçlerin hakimiyetlerini koruma çabalarına sahne olması Orta Doğu’daki istikrarsızlığı belirleyen faktörler olmuştur. Türkiye gerek kimliksel aidiyetten kurtulmak gerekse güvenlik endişeleri nedeniyle iki büyük savaş arası dönemde bölgedeki gelişmeler ile arasına mesafe koymaya çalışmıştır. Orta Doğu coğrafyası yeni cumhuriyetin elitleri tarafından geri kalmışlığın sembolü ve ilerlemenin önündeki engel olarak tasvir edilmiş böylelikle doğrudan tehdit algılanmadığı sürece yakın bir angajmana girilmemiştir. Post-Kolonyal dönemde bölgedeki toplumların bağımsızlıklarına kavuşmaları için verdikleri mücadele ya görmezden gelinmiş veya çok zayıf destekler verilmiştir. Elbette Cumhuriyetin kuruluşunun ardından Türkiye’nin materyal kapasite yetersizliği ve bölgeden uzaklaşarak Batı’nın bir parçası olma ideali bu davranışların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ancak şunu da göz ardı etmemek gerekir ki Hatay’ın ilhakı örneğinde de görüleceği üzere Batı ile herhangi bir gerilime neden olmaması şartıyla Türkiye ulusal çıkarları ve güvenliği söz konusu olduğunda ortaya çıkan fırsatları değerlendirilmekten asla çekinmemiştir.

Soğuk Savaş ile birlikte Türkiye’nin Batı eksenli dış politika tercihleri NATO kapsamında gittikçe derinleşmiş ve Ankara attığı tüm adımları büyük oranda ABD’nin stratejik tercihleri ile uyumla hale getirmeye çalışmıştır (Buhari Gülmez, 2020). Hatta bu konuda o kadar ileri gidilmiştir ki Bandung Konferansında (1955) Türk heyetinin tutumu diğer katılımcı ülkelerde rahatsızlık ve tepki uyandırmış, Türkiye’nin tutumu İngiltere’nin dahi eleştirilerine neden olmuştur (Aslan Z., 2021). Çift kutuplu uluslararası sistemde ABD’nin peşine takılma stratejisini izleyen Türkiye, Sovyet ve komünizm tehdidinden kendini korumak için NATO merkezli dış politika stratejisine sıkı sıkıya bağlanmıştır. Ancak bu bağlılık diğer coğrafyalarla başta Orta Doğu’da özgün dış politika geliştirmekten kendisini alıkoymuş ve herhangi aktif işbirliği kurmak noktasında istekli davranmamıştır. Bunlar istisnası

olan gelişmeler de yukarıda değinildiği üzere ancak İngiltere ve ABD gibi küresel aktörlerin yeşil ışık yaktığı girişimlere destek sağlamak üzere olmuştur. Dolayısıyla Küba Füze Krizi'ne değin Türkiye tek taraflı bağımlılığın-
dan kurtulmak zorunda kendisini hissetmemiş ve ABD ile kurulan stratejik
yakınlaşmanın her kilidi çözen anahtar olarak görmüştür. Burada NATO
müttefiklerinden herhangi bir şekilde yalnız bırakılacağı ihtimal dahilinde
olduğu düşünülmemiştir.

Soğuk Savaş şartları altında Orta Doğu uluslararası sisteminde meydana
gelen kamplaşmalar Türkiye'nin bölgeye yaklaşımında da belirleyici olurken,
Sovyetler ile yakınlaşan Mısır ve Suriye gibi devletler ulusal güvenlik tehdidi
olarak değerlendirilirken İran ve İsrail ise Ankara'nın tehdit değerlendirmesi
içerisinde yer almamıştır. Tabi Camp David (1978) ve İran İslam Devrimi
(1979) Orta Doğu uluslararası sisteminde ittifak değişimlerini beraberinde
getirmiş buna paralel olarak ürk dış politikasında İran ve Mısır'ın konumu
yer değiştirmiştir. Elbette Ankara'nın Soğuk Savaş koşullarını gözetken bu
yaklaşımın istisnaları da mevcuttur. Örneğin Suudi Arabistan ABD'nin ya-
kın stratejik ortaklarından biri olmasına rağmen 1980'li yıllara kadar Ankara
ile Riyad arasında herhangi bir kapsamlı yakınlaşma söz konusu olmamıştır.
Bunda kimliksel gerilimin Türk dış politikası davranışlarına olan etkisinin
bulunduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'de karar alıcılar Orta Do-
ğu'nun gerek Arap-İsrail savaşları gerekse 1960-1980 yılları arasında yaşanan
iç istikrarsızlık nedeniyle Türkiye'nin Orta Doğu politikası oldukça sınırlı
etkileşim içerisinde kalmış ancak Kıbrıs konusunda yaşanan alan daralmasını
aşmak için Batı dışı dünya ile ilişkilerin geliştirilmesi ve Türkiye'nin haklı
davasına destek sağlanması amaçlanmıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin dış
politika davranışlarında alternatif oluşturma çabası tek yönlü talep ile gerçek-
leşme imkânı yakalayamamış, uzun yıllar boyunca Ankara'nın tutumundan
rahatsız olan Arap dünyasının bakış açısını değiştirmek kolay olmamıştır.

Camp David ile başlayan Orta Doğu uluslararası sistemindeki ittifak
tanzimi 12 Eylül 1980 darbesi ile nihayete ermiş ve Türkiye'nin bölgesel
sistemdeki dönüşüme vereceği reaksiyon sağlamlaştırılmıştır. İran'ın reviz-
yonist eğilimleri Irak'ın saldırganlığı ile dengelenmeye çalışılmış ve Mısır'ın
İsrail ulusal güvenliği için bir tehdit olma ihtimali kalmamıştır. Dolayısıyla
1980'li yıllar boyunca Türk dış politikası bir taraftan başta Körfez ülkeleriyle
işbirliği kurarak ekonomik darboğazdan kurtulmaya çalışırken diğer taraftan
Orta Doğu'da ABD'nin dış politika parametrelerinden uzaklaşmamaya özen
göstermiştir. Bu açıdan bakıldığında Turgut Özal'ın girişimci liderliği Orta

Doğu politikasında yeni işbirliklerinin başlatılmasına sahne olurken bölge ülkelerinin de Ankara’ya bakışında bir yumuşama meydana gelmiştir (Munnassar & Arı, 2020, S. 11). Elbette burada hem ABD’nin iş birliğinin tesis edilmesinde kolaylaştırıcı rolü oynaması hem de bölgesel güç dengesinde ulusal güvenlik endişelerinin devletleri birbirine yakınlaştırması durumları söz konusudur. Körfez ülkeleri için İran ve Irak gibi konvansiyonel tehditler karşısında Türkiye ile yakın angajmana girilmesi son derece makul bir adım olarak değerlendirilebilir. Buna mukabil Türkiye’nin ekonomik sıkıntılarını aşmak için bu dönemde Körfez ülkeleriyle iyi komşuluk ilişkilerine yönelmesi de oldukça rasyonel bir adımdır.

Sovyetlerin yıkılmasının ardından Türkiye’nin Soğuk Savaş alışkanlığından derhal kurtulmaya çalıştığı bir dönem karşımıza çıkmaktadır. Jeopolitik konumu itibariyle Sovyet tehdidi karşısında önemli bir konumu bulunan Türkiye’nin gerek Batı bloku gerekse NATO içerisindeki kıymetinin azaldığı dolayısıyla yeni uluslararası düzende kendi güvenlik ve güç artırımı ihtiyaçlarına yeni çözümler bulmak zorunda hissetmiştir. I. Körfez Savaşı tam da Türkiye’nin bu arayışının cereyan ettiği günlerde başlamış ve Ankara oldukça aktif bir dış politika sergileyerek aslında ABD ve Orta Doğu için ne denli önemli bir değere sahip olduğunu göstermeye çalışmıştır. Uzun bir müddet sonra Türkiye’nin Irak meselesinde Orta Doğu’da bu kadar inisiyatif üstlenmesi yine bazı Arap ülkelerinde rahatsızlık meydana getirmiş ancak bölgesel güç dengesi açısından yine de olumlu karşılanmıştır. Öte yandan Soğuk Savaşın nihayete ermesinden 2003 yılına kadar Türkiye’nin temel dış politika önceliği terörle mücadele olmuş ve özellikle Irak, Suriye ve İran ile ilişkilerinde PKK terör örgütüne doğrudan veya dolaylı olarak verilen destek belirleyici olmuştur. Türkiye bu yıllarda bir taraftan Filistin-İsrail çatışmasında barış çabalarına destek olmaya çalışırken diğer taraftan PKK’ya destek veren bölge ülkelerini dengelemek adına İsrail ile yakınlaşma yolunu tercih etmiştir. Bununla birlikte PKK’ya destek konusunda ısrar eden Suriye gibi aktörler ile de savaşın eşiğine gelinmiş (1998) olduğunu da akılda tutmakta fayda vardır (Tür, 2019, s. 597). Dolayısıyla Türkiye, terör tehdidi nedeniyle zaten içe kapandığı bir dönemde Orta Doğu politikasında büyük bir dönüşüm sağlaması söz konusu olamazken Erbakan hükümeti dönemindeki bölgesel işbirliğini artırma girişimleri ise hem iç hem de dış baskıların neticesinde sonuçsuz kalmıştır.

Türkiye’nin 2000’li yıllara kadar Orta Doğu politikasının temel referansı eşit uzaklık prensibidir. Bölgedeki hemen her ülkeyle eşit ilişkiler kurmaya çalışan Türkiye, bölgedeki gerilimlerden kendisini uzak tutmak ve

çatışmalarda taraf olmamak adına bölge ülkeleriyle aynı düzeyde ve benzer seviyede ilişki kurmaya çalışmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Orta Doğu'nun kriz gündemine taraf olmak istemeyen ve bölgesel statü-konun korunmasından yana olan Ankara, bölgeye yönelik dış politikasını savunmacı yaklaşımları üzerine inşa etmiş ve ABD'nin peşine takılma strateji izleyerek bölgede orta çıkan güvenlik tehditlerinden kendisini korumaya çalışmıştır. Soğuk Savaş dönemi boyunca Türkiye'nin ulusal güvenlik tehdit değerlendirmeleri ve bu tehditlerle mücadele etmek için gerekli olan yöntem ve araçların ABD'nin tercihleri ve sağladığı imkanlarla paralellik arz etmesi Türkiye'nin Orta Doğu politikasında oldukça belirleyici olmuştur. I. Körfez Savaşında Türkiye'nin Orta Doğu politikasındaki geleneksel yaklaşımın terk edilerek saldırgan bir tutum içerisinde olunması ve bunun iç politikada oluşturduğu gerilim tam da bu faktörün etkisiyle meydana gelmiştir.

Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (2003-2023): Bölgesel Otonomi

Türkiye'deki iktidar değişikliğiyle birlikte 2003 yılından itibaren Erdoğan hükümetlerinin genelde dış politika özelde Orta Doğu politikasında bariz bir dönüşümden bahsetmek mümkündür (Haugom, 2019). Geçen yirmi yıllık süreç yüzyıllık periyot içerisinde ayrı bir konuma sahiptir. Elbette Türk dış politikasının devamlılık unsuru içeren davranışlarını bu süreçte de görmek mümkündür. Ancak dış politika stratejisinin baştan kurgulandığı ve kademe kademe otonomi alanını genişletmeye çalışan bir stratejik yaklaşımın olduğunu belirtmek gerekir (Martın & Altunışık, 2023). Bu anlamda Türk dış politikasının köklü bir değişime tabi tutulduğu ve Ankara'nın kimliksel aidiyet endişelerini bir kenara bıraktığı, kendi ulusal güvenlik ve çıkarlarına uygun olarak politikalar geliştirdiğini söylemek mümkündür (Aslan, 2018, s. 31). 11 Eylül sonrası uluslararası sistemin süper gücünün uluslararası terörle mücadeleye yoğunlaştığı ve bu mücadeleyi Orta Doğu coğrafyasının tam göbeğinde yürüttüğü bir dönemde Türkiye'nin bölgesel iş birliğini artırmaya çalıştığı ve ABD'nin peşine takılma konusunda bazı çekincelerinin olmuştur. Bu yaklaşım yirmi yıllık süreçte her geçen gün daha fazla hissedilir olmuş ve günün sonunda Türk-ABD ilişkileri tarihin en derin gerilimlerine sahne olmuştur. Türkiye'nin Orta Doğu politikası da gerek ABD'nin Irak Müdahalesi (2003) gerekse Arap İsyanları (2010) sürecinde gözle görülür bir şekilde değişmiş ancak asıl önemlisi Ankara'nın hem kendi otonomi alanını genişletme çabasına hem de bölgesel otonomlaştırma sürecine katkı yapmaya eş zamanlı olarak başlamış olmasıdır.

Tek kutuplu uluslararası sistemde ABD’nin süper güç olarak dengelenmesi söz konusu olmadığı gibi Türkiye ölçeğindeki ülkeler için ABD ile iplerin koparılması gibi bir durumun gerçekleşmesi son derece olanaksızdır. İlişkiler her ne kadar kötü olsa da iki ülke arasındaki stratejik işbirliğinin farklı konu ve alanlarda sürdürülmesi mümkün olabilmış ve hatta Başkan Trump döneminde olduğu gibi bazen çok yakın angajmanların kurulabilmesi de mümkün hale gelmiştir. ABD’nin Irak müdahalesinin ardından bölgedeki Amerikan gücünün diğer bölgesel aktörlerin revizyonist hareket alanını daralttığı bir ortamda Türkiye’nin yumuşak güç merkezli ve bölge ülkeleriyle yüksek düzeyli yakınlaşmaya odaklanan dış politika hedefi son derece karşılık bulmuştur. Bunda 1 Mart Tezkeresinin reddedilmesi ve Türkiye’nin Irak bağlamında bölge ülkeleri arasında işbirliği ararken aktif ve sorumluluk alan bir siyasi hedefe sahip olmasının payı büyüktür. Müdahale sonrasında dahi Arap ülkelerinin Türkiye’ye karşı olumlu olmasını kolaylaştıran 1 Mart Tezkeresi aynı zamanda Türkiye’nin otonomi arayışının ilk işareti olarak da değerlendirmek mümkündür. ABD’nin müdahale stratejisini etkilemekle birlikte sonucun değişmesini engelleyemeyen bu tezkere ile birlikte bölge ülkeleri Türkiye’nin ‘hayır’ diyebilen bir aktör olmasını takdirle karşılamışlardır. Bu güven ortamının tesis edilmesi aynı zamanda Türkiye’nin bölge ülkeleriyle yakın etkileşim ve işbirliği ortamının yeşermesine ve stratejik düzeyde hareket etmesini beraberinde getirmiştir. Örneğin daha önceki yıllarda çok kısıtlı bir ilişkiye sahip olan Körfez ülkeleri ile Türkiye arasında 2008 yılında stratejik ortaklıklar kurulması bile mümkün hale gelmiştir (OKTAV, 2016, s. 48).

Başkan Obama dönemi ile ABD’nin ulusal güvenlik stratejisinde uluslararası güvenlik problemlerinden kendisini geri çektiği ve Irak başta olmak üzere Amerikan askerlerinin ülkelerine dönme kararının 2010 yılında uygulanmaya başlaması ve aynı tarihte Arap İsyanlarının başlaması Türkiye’nin bölgede geliştirdiği olumlu ilişkileri bölgesel dönüşüme tahvil ederek taçlandırmak istemiştir (Shively, 2016). Türkiye’nin siyasi hedefi bölgenin demokratikleşmesi adına Arap coğrafyasındaki halkların kendi iktidarlarını belirleyebilmeleri ve böylelikle demokratikleşmiş bir Orta Doğu’da tıpkı Avrupa Birliği örneğinde olduğu gibi karşılıklı bağımlılık esasına dayanan ve ortak hedefler doğrultusunda çatışmaların dindirildiği bir coğrafyanın oluşturulmasını sağlamak olmuştur. Bununla birlikte bu süreçte Türkiye’de bölgedeki birçok aktör tarafından model ülke olarak görülmüş ve İslam ve demokrasinin başarılı bir uyumu olarak örnek alınmaya çalışılmıştır. Türkiye rüzgarı tüm Orta Doğu’da etkisini gösterirken bölgesel dönüşümün

yumuşak geçiş unsurlarıyla sağlanması beklentisi gün geçtikçe zayıflamaya başlamıştır. ABD'nin sert güç unsurlarını çekmesiyle bölgede oluşan güç boşluğu siyasi düzenin yeniden şekillenmesi fırsatını ortaya çıkarmış ve neredeyse tüm bölgesel güçler vekil aktörler üzerinden bunu fırsata çevirmek istemişlerdir (Kurt, 2019). Bu bölgede güç mücadelesinin önünü açmış ve bölgesel güç rekabeti Arap İsyancıları sürecinin karşı devrimle bastırılmasını beraberinde getirmiştir. Orta Doğu'da bölgesel statükoyu korumaya çalışan aktörler ile Orta Doğu'da revizyon isteyen güçler arasında bir kampaşma ortaya çıkmıştır. Suudi Arabistan, İsrail, İran, BAE, Suriye ve Mısır (2013 sonrası) bölgedeki statükoyu korumaya çalışırken Türkiye ve Katar gibi aktörler ise değişimden yana tercihlerini yapmışlardır. Elbette konu bazlı olarak bazı aktörlerin davranışlarında değişiklik olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Örneğin İran Suriye'de statükoyu korumak adına saldırgan yöntem ve araçlar ortaya koyarken Bahreyn'de tam tersi bir politika takip etmiştir.

Arap İsyancılarında Mısır darbesi (2013) hem Türk dış politikası hem de bölgesel düzen açısından kritik bir eşik olarak karşımıza çıkmaktadır. Devrim süreci karşı devrimle bastırılmış ve buna demokrasi havarisi olan küresel güçler sessiz kalmış ve hatta desteklemişlerdir. Nitekim Mısır'daki darbeye birlikte Orta Doğu uluslararası sisteminde dönüşüm talepleri neredeyse ortadan kalkmış, toplumsal dinamikler derin bir sükut-u hayale uğramış ve bölgesel düzen yine dış nüfuza ve küresel aktörlere bağımlı hale getirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla egemenliğini yine dışa bağımlı bir şekilde sürdürmeye mahkûm olan, meşruiyetini yabancı ülkelerin sağladığı güvenlik ve siyasi destek sayesinde sağlayabilen ve güvenlik ihtiyaçlarını bölgesel statükoya borçlu olan otoriter yönetimlerin iktidarda olması sağlanmıştır. Türkiye'nin bölgedeki revizyonist yaklaşımı da küresel aktörler ve bölgedeki statükocu güçler tarafından bastırılmaya çalışılmıştır. Mısır'daki darbe (2013) ile Türkiye'deki darbe (2016) arasında Ankara, uluslararası sistemin kısıtlamaları ve baskılarıyla karşılaşmış ve terör örgütleri DEAŞ ve PKK'nın yanısıra Suriye meselesi başta olmak üzere bölgedeki maliyetleri yüklenmek durumunda kalmıştır. Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik tehditlerin artması ve müttefiklerinden destek görmek bir yana aksine daha fazla yaptırım ve engellemelerle karşılaşması Ankara'da derin bir hayal kırıklığı meydana getirmiştir (Duran & İnat, 2023). Türkiye bu durumu 'değerli yalnızlık' olarak değerlendirmiş ve her ne kadar bölgesel konjonktür değişse de ilkesel olarak bölgesel dönüşümün Orta Doğu coğrafyasının gelecek projeksiyonundaki temel hedef olma iddiasını tek başına olsa dahi sürdüreceğini vurgulamıştır.

15 Temmuz FETÖ darbe girişimi sonrası Türkiye’nin güvenlik ve dış politika stratejisi değişmiş ve bu Orta Doğu politikasında derin bir kırılma meydana getirmiştir. Bölgesel işbirliğini önce karşılıklı ekonomik bağlar ve yumuşak güç alanları üzerinden kurgulayan Türkiye, Arap İsyanlarının büyük bölümünde değer merkezli olarak ilkesel bir dış politika tercihi ön planda tutmuş ancak hem darbenin yaratmış olduğu iklimde müttefiklerinin tercihlerini sorgulamaya ve kendi otonomi alanını mümkün olduğunca genişletmeye çalışmıştır. Suriye, Irak, Libya, Karabağ, Ukrayna ve Doğu Akdeniz’deki gerilimlerde sert güç unsurlarını kullanmaya başlayan Ankara, elindeki tüm kozları kullanmaya çalışmış ve Orta Doğu uluslararası sistemindeki fırsatları askeri gücünü ve caydırıcılığını kullanarak gerçekleştirilmeye çalışmıştır (Bakır, 2023, s. 817). Özellikle Başkan Trump döneminde ABD’nin bölgesel maliyetlerden tamamen geri durması ve Çin odaklı güvenlik yaklaşımı Türkiye’nin dış politika seçeneklerini artırırken, Orta Doğu coğrafyasındaki güç mücadelesinin ivme kazanmasına neden olmuş ve Türkiye askeri kapasitesinin imkanları sayesinde diğer bölgesel güçlerden farklı olarak oyun değiştirici bir aktör olarak belirmiştir. Uluslararası sistemik koşulların imkan tanınmasıyla bölgedeki fırsatları lehine çeviren Ankara, bir taraftan bölgedeki konumunu güçlendirmiş diğer taraftan otonomi alanını genişletecek güvenlik ve dış politika davranışlarında bulunmaya devam etmiştir. Örneğin Türkiye’nin Rusya ile kurduğu stratejik ortaklık ve ABD’ye rağmen Moskova yönetimiyle girdiği yakın angajman ve savunma alanındaki özerklik arayışı yeni bir bağımlılık oluşturmadığı müddetçe oldukça kritiktir (Oğuzlu, 2023).

Türkiye’nin bölgesel otonomi arayışı Arap isyanları sürecinde kabul görmezken, Başkan Biden ile ABD dış politikasının tekrar izolasyonist eğilimlere ve güvenlik maliyetlerini diğer aktörlerin sırtına yükleme politikasına dönmesinin ardından Orta Doğu uluslararası siyasetinde ABD’nin peşine takılma stratejisi izleyen tüm aktörlerde bağımsızlaşma yönünde bir hareketlenme ortaya çıkarmıştır. Yakın ve orta vadede bunun gerçekleşmesi elbette kolay olmamakla birlikte bölgesel perspektif olarak bölge ülkelerinin bölgesel düzene yönelik endişelerinin oluşması ve ittifak tercihlerinde değişime emarelerinin gözükmesi önem arz etmektedir. Örneğin Suudi Arabistan ve İran’ın Çin arabuluculuğunda bir araya gelmesi son derece çarpıcı bir anlama sahiptir (Gadzo, 2023). Türkiye dış politikasında otonomisini genişlettikçe küresel aktörlerin baskısını daha az hissedir olmaya başlamış ve bu siyasi hedeflerini belirlemede bir özgüven elde etmesini beraberinde getirmiştir. Bölgesel otonomi arayışının ancak diğer bölge ülkelerinin de çabalarıyla

oluşması mümkün olduğunu akılda tutmakla birlikte, Türkiye'nin otonomi eşliğini yukarı çekmesi diğer bölge ülkelerinin bu eşige yaklaşma noktasında cesaretlenmelerini de sağlayacaktır. Türkiye bugün Orta Doğu'da Katar, Suriye, Libya ve Somali'de askeri üsleri olan, kendi savunma ihtiyaçlarını yerli olarak tedarik edebilen ve gerektiğinde bölgesel düzene yönelik meydan okuyabilen bir aktör konumundadır. Türkiye'nin bölgesel otonomi arayışı önümüzdeki yüzyılın yeni bir sömürgecilik hevesine fırsat tanınaması ve Orta Doğu uluslararası sisteminin bölge dinamikleri üzerine inşa edilmesini hedeflemektedir.

Türkiye-Kuzey Afrika İlişkileri: 2000'ler Öncesi Durum

Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika'daki topraklarını kaybetmesine neden olan olay, 1911-1912 yılları arasındaki Trablusgarp Savaşı idi. Bu dramatik mağlubiyetten 100 yıl sonra ortaya çıkan Arap İsyanları, ilk yıllarda yapılan yorumların aksine Türkiye'nin aktif biçimde dönüşünü hazırlayan etkenlerden biri oldu. Arap İsyanları sırasında isyanların sürüklediği Kuzey Afrika ülkeleri için demokratik Türkiye modelinin bu ülkelerde de hayata geçmesinin imkânı tartışılmaktaydı (Erşen & Parlar Dal, 2014). Birkaç yıl sonra gerçekleşen askeri darbe, iç savaş, bürokratik vesayet müdahalesi gibi olayların demokratikleşme sürecini tersine çevirmesiyle bu tartışmalar görünürlüğünü yitirdi. Bununla birlikte Türkiye modelinin bölgede başarısız olduğuna dair kanaatlerin ifade edildiği çalışmalar dahi yayınlandı (Özkoç, 2017). Her ne kadar Türkiye'nin politik modeli, Kuzey Afrika ülkelerinde sürdürülebilir bir zemin yakalayamamış olsa da Türkiye'nin bölge üzerindeki etkisi son asırda hiç görülmemiş biçimde arttı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi mirasçısı konumundaki Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'nın asırlarca idare ettiği Kuzey Afrika ülkeleriyle karşılıklı ve bilinçli olarak bir kopuşla siyasi hayatına başladı. 1923 yılında genç cumhuriyetin yeni ulusal kimliğini ve devlet idealini inşa etme sürecine bağlı olarak bilhassa Arap coğrafyasıyla köprüleri atması söz konusu olmuştur. İşgale uğramış bir toplum olarak sınırların korunmasını ve egemenlik hakkını ön planda tutmuş olmak, Türkiye'nin dış ilişkilerinin barışçıl olduğu kadar statüko adına Batı merkezli bir zaviyede seyretmesiyle sonuçlanmıştır. Türk dış politikasında benimsenen Batıcı, statükocu ve savunmacı tutum, 2000'li yıllara kadar etkisini hissettirmiş, mümkün olduğu kadar Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın iç-dış çatışmalarına mesafeli bir yol takip edilmiştir. Gerek küreselleşmenin ortaya çıkardığı rekabet ortamı ve pazar ihtiyacı gerekse

de bölgesel işbirliğini teşvik eden global konjonktürün etkisi altın girilen 21. yüzyılda tablo büsbütün değişmiş, açılım politikaları zaruret haline gelmiştir. Bu yüzyılın ilk çeyreği sona ererken Türkiye, Kuzey Afrika ülkeleriyle güçlü siyasi, ekonomik, kültürel ve son olarak da askeri ilişkiler geliştirmiş bulunmaktadır. Ayrıca kalkınma işbirliği ve yatırım ilişkilerini de oldukça ileri bir düzeye taşımıştır. Kuzey Afrika, Türkiye ile derin tarihsel ve kültürel bağları olan, büyük pazarlarıyla muazzam ticaret potansiyeli barındıran, Doğu Akdeniz’den Atlas Okyanusu’na uzanan jeopolitik varlığıyla iddialı bir konuma sahip olan bütünlük arz etmektedir. Tamamı Müslüman ülkelerden oluşan bölgedeki hızlı ilerleyişinde Türkiye’nin kültürel avantajı göz ardı edilemez mahiyettedir. Ayrıca Kuzey Afrika’nın, Türkiye’nin söz sahibi ve kalıcı aktör olma niyeti taşıdığı Sahraaltı Afrika’nın kapısı olarak kabul edildiği de unutulmamalıdır.

20. yüzyılın ortalarından itibaren, 1920’lerde devletleşen Mısır hariç, müstakil birer devlet halini almaya başlayan bölge aktörleriyle Türkiye, her ne kadar güçlü ortaklık kurma niyeti taşımasa da diplomatik ilişkiler kurmaya gayret etmiştir. 1947 yılında İtalya’dan bağımsızlık elde edip 1951 yılında kurulan Libya Devleti (TC Dışişleri, 2023), 1956 yılında Fransız Protektorası’ndan ayrılan Fas ve Tunus devletleri ile kısa sürede diplomatik ilişkiler tesis edilmiş, misyonlar görevlendirilip bu ilişkiler canlı tutulmuştur (Sadıki, 2020). Mısır ile diplomatik ilişkiler ise 1925 yılına kadar uzanmaktadır. 20. yüzyılın ilk yarısında Kuzey Afrika ülkelerinde henüz Türk kültürünün etkisinin devam ettiği, elitler arasında Türk dilinin ve kültürünün revaçta olduğu belirtilmektedir (TRT Haber, 2018). Ayrıca sömürgeci iktidarlara karşı yürütülen ve kazanılan Türk Kurtuluş Savaşı’nın bölge halkları arasında oldukça sembolik bir anlam kazandığı ve bağımsızlık umutlarını yeşerttiği bilinmektedir (Josseran, 2012). Hatta bir kısım Kuzey Afrika kökenli Fransız askerlerinin Kurtuluş Savaşı’nın güney cephesinde taraf değiştirerek Millî Mücadele’ye destek verdiği iddia edilmiştir. Her durumda Kurtuluş Savaşı, Kuzey Afrika hakları için coşkuyla karşılanan bir hadise olarak kabul görmüştür. Bununla birlikte Türkiye’nin zamanla sabit hale gelen Batıcı, statükocu ve savunmacı yaklaşımının yansımaları ileriki yıllarda bölge üzerindeki imajına ciddi zararlar vermiştir. Sözelimi, ilişkiler belli bir seviyede seyrederken Türkiye’nin, Fransızlara karşı bağımsızlık mücadelesi veren Cezayir’in bağımsızlığının tanınmasına dair Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu’nda yapılan oylamada çekimser kalması, onarılması çok zor bir travmaya yol açmıştır. Türkiye’nin BM’deki tavrı, son yüzyılda İslam dünyasının verdiği iki büyük kurtuluş savaşından birinin failinin, diğerine destek vermemesi

olarak algılanmış, bu durum hayal kırıklığı yaratmıştır. Dönemin Türk dış politikasının ete kemiğe büründüğü bu olay, Kuzey Afrika başta olmak üzere tüm Afrika’da, Osmanlı ve Türkiye karşıtlarını cesaretlendirmiş, Osmanlı karşıtı tarih anlatısının daha popüler hale gelmesiyle neticelenmiştir. 1985 yılında dönemin başbakanı Turgut Özal, Cezayir ziyaretinde Türkiye’nin oylamadaki tavrı için özür dilemiştir (Hürriyet, 1999). İlerleyen günlerde ise Türkiye’nin Cezayir Bağımsızlık Savaşı sırasında Cezayirli direnişçilere silah yardımı yapıldığı ifşa edilmişti.

Türkiye’nin, Kuzey Afrika ile yaşadığı ikinci kırılma, 1952 yılında Mısır’da Hür Subaylar Darbesi ile Kral Faruk rejiminin yıkılması ve Cemal Abdünnasır liderliğindeki cuntanın iktidara gelmesi olmuştur. Mısır’ın Batı blokundan uzaklaşmasına ve Türkiye’nin tehdit olarak tanımladığı Sovyetler’e yaklaşması ilişkilerin soğumasına yol açmıştır. 1962’de bağımsızlığını kazanan Cezayir de mümkün olduğunca Sovyetlerle birlikte hareket ediyordu (Steele, 1963). 1969’da Libya’da Muammer Kaddafi’nin bir başka askeri darbeyle iktidara gelmesi, Kuzey Afrika’nın büyük bölümünün Soğuk Savaş’ın yoğun yaşandığı bir evresinde kamp değiştirmesi anlamına geliyordu. 1973 petrol krizi, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve 1980 askeri darbesi döneminde Türkiye’nin dış politika limitleri belirlemiş, bölgeye yönelik kayda değer bir adım gerçekleştirmemiştir. Her ne kadar Kıbrıs Barış Harekâtı sürecinde Kaddafi Libya’sının maddi desteği olmuşsa da kısa süre sonra aşırı sol ve ayrılıkçı Kürt gruplarına verdiği destek ilişkilerin dondurulmasına yol açmıştır. Dünya piyasalarındaki dalgalanmaya bağlı olarak 1970’lerin ortalarından itibaren Kuzey Afrika-Türkiye arasında göreceli ve sınırlı bir gelişme söz konusudur. 1980’lerin ortalarından itibaren de Başbakan Turgut Özal’ın vizyonuna bağlı olarak Kuzey Afrika ülkelerine ekonomi merkezli atımlar ve yeni ticari ortaklıklar ortaya konmuştur. Bu yıllarda Hüsnü Mübarek liderliğinde daha ılımlı bir çizgiye kavuşan Mısır’la ilişkilerde ivme yakalanırken, 1980’den itibaren Batılı ülkelere karşı söylemini sertleştiren Libya ile giderek kötüleşen bir ortam doğmaktaydı. Kaddafi’nin, tüm iyi niyeti ve sıcak tavrıyla kendisini ziyaret eden dönemin başbakanı Necmettin Erbakan’a yönelik olumsuz tutumu, Türkiye-Libya ilişkilerinin vardığı noktayı belgeliyordu (Özkan, 2021, s. 254).

2000’ler öncesinde Türkiye ve Kuzey Afrika ülkeleri arasındaki ilişkilerin en belirgin özelliklerinden birisi de üçüncü tarafların ikili ve çoklu etkileşimler üzerindeki ağırlığıdır. Nasıl ki Türkiye’nin 1958’de BM’deki Cezayir oylamasına yönelik tavrında Fransa ve ABD’nin etkisi belirleyiciydi

ise, bölge ülkelerinin dış politika kararlarına etki eden dış aktörler mevcuttur. 2011 öncesi Tunus’la kurulacak ortakların hedef ve sınırlarının belirlenmesinde Fransa’nın büyük bir etkisi söz konusuydu. Fransa’nın katı tutumu, Tunus ve Türkiye arasında etkin bir bağ meydana gelmesini uzun süre engellemiştir. Aynı şekilde Türkiye-Fas ilişkilerinin yönü, Türkiye’nin Suudi Arabistan ile ilişki düzeyi ve seyrinden fazlasıyla etkilenmektedir (Taş Yetim, 2022, s. 19). Yine 2011 öncesi Türkiye’nin Libya ile ilişkileri, Türkiye’nin Batı ülkelerine yakınlığıyla ters orantılı biçimde gelişmektedir. Bir yıllık Muhammed Mursi iktidarını hariç tutarsak, Türkiye-ABD arasındaki gerginliklerin genel manada son dönemlere kadar Türkiye’nin Mısır’la ilişkilerini zedelediğini dile getirmek yanlış olmayacaktır. Türkiye’nin 2000 yılı sonrasında diplomatik açılım ve somut ortaklık eksenindeki eğilimleri, dış etkilerden göreceli olarak daha müstakil ilişkiler geliştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Bunda elbette bölgesel istikrarı esas alması, daha eşit ilişkiler kurması ve bölgedeki siyasi olayların şartları değiştirmesi önemli rol oynamaktadır.

Türkiye’nin Yeni Dönem Kuzey Afrika Politikası: Otonomi ve İstikrar Arayışı

Türkiye’nin 2000’lerde küresel ve bölgesel şartlara bağlı olarak gelişen otonomi, istikrar, bölgesel işbirliği ve yeni pazar arayışları, Kuzey Afrika’ya daha fazla ilgi göstermesiyle ve ilişkilerini geliştirilmesiyle sonuçlanmıştır. 21. yüzyılın ilk çeyreğinde yeniden kurulan ikili ve bölgesel ilişkilerin geçmişe nazaran en önemli farkı, Türkiye’nin otonomi arayışı doğrultusunda üçüncü tarafların etkisinden daha bağımsız bir görünüm arz etmesidir. Neoliberal yeni düzenin kurulmaya başlandığı 1980’lerde çoğunlukla ekonomik ilişkiler temelinde atılan adımlar 2000’lerden itibaren ivme kazanmış, Kuzey Afrika’da artan iş ortaklıkları siyasi gelişmelere de kapı aralamıştır. Kuzey Afrika, Türkiye’nin aynı dönemde gerçekleştirdiği Afrika açılımının hem en önemli parçası hem de Sahraaltı Afrika’ya yönelik adımların eşiği olarak kabul görmüştür. Çeyrek asırda Türkiye’nin Afrika kıtasındaki ilerleyişi, yürüttüğü zirve diplomasisi üzerinden üç fazda ele alınabilir: 2008 yılında gerçekleşen ilk Türkiye Afrika İşbirliği Zirvesi, diplomatik kurumların tamamlandığı ve ikili siyasi ilişkileri geliştirildiği sürecin başlangıcı sayılmaktadır. Türkiye, bu zirvede ilk defa “stratejik ortak” olarak tanımlanmıştır. Dönemin başbakanı olan sayın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın bu zirve akabinde gerçekleştirdiği Mısır, Libya ve Tunus ziyaretleri Türk inşaat şirketleri adına itici güç vazifesi görmüştür. 2014 yılında gerçekleşen 2. Türkiye-Afrika İşbirliği Zirvesi ise, ticari faaliyetlerin artışına sahne olan

bir süreç dahilinde meydana gelmiştir. Afrika kıtası ile olan toplam dış ticaretin 21 milyar doları bulunduğu bu dönemde Türk kurum ve kuruluşları başta Kuzey Afrika olmak üzere tüm kıtada faaliyetlerini başlatmış bulunuyordu. TİKA, AFAD, Kızılay, Yunus Emre Enstitüsü, Yurtdışı Türkler Başkanlığı, Türk Hava Yolları ve sonraki yıllarda Türkiye Maarif Vakfı'nın etkinliği Türkiye adına güçlü bir ilişkiler ağının inşasına hizmet etmekteydi. 2021'de İstanbul'da yapılan 3. Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'nde ise politik ve ekonomik ilişkilere, güvenlik işbirliği ile üçüncü bir boyut daha eklenmiştir. Türkiye, Afrika ile kurguladığı çok boyutlu ilişkilere "istikrar ve barış ekseninde işbirliği arayışı" kapsamında güvenlik işbirliğini de dahil ederek bütüncül yaklaşımını tamamlama eğilimi göstermiştir. "Birlikte Kalkınma ve Refah için Güçlendirilmiş Ortaklık" temasıyla yürütülen zirvede savunma sanayi işbirliği, askeri eğitim ve danışmanlık, ortak barış misyonları gibi uygulamaların artacağına sinyalleri Verilmişti (TC Cumhurbaşkanlığı, 2021). 2022 yılında Türkiye'nin Afrika kıtası ile toplam dış ticaret hacmi 35 milyar doları aşmış bulunmaktadır. Türkiye'nin Afrika ülkelerine yaptığı ihracat içinde Kuzey Afrika ülkelerinin büyük bir paya sahip olduğu gözlemlenmektedir. 2022'de Afrika kıtasına yönelik 24 milyar dolar tutarındaki ihracatın yüzde 52,3'ü Mısır, Fas, Libya ve Cezayir'e yapılmıştır. Kuzey Afrika ülkeleri arasında ise Mısır 4,6 milyar dolar ile ilk sırayı almaktadır (DEİK, 2023, s. 16-18).

Türkiye'nin Afrika siyaseti içinde merkezi bir anlam taşıyan Kuzey Afrika'da dış etkilerden bağımsız ikili ilişkiler kurma niyeti, pek çok siyasal olayın etkilediği ilişkilere rağmen sonuç getirmiş görünmektedir. Kuzey Afrika ülkeleri için neredeyse bir milat anlamı taşıyan 2010-2011 Arap İsyanları, ikili siyasi ilişkileri etkileyen en önemli olay olarak kayıtlara geçmiştir. Mısır, Libya ve Tunus'ta iktidarın değişmesine neden olan, Cezayir ve Fas'ta iç siyasi dengeleri sarsan bu ayaklanmalar Türkiye'nin yeni misyonlar üstleneceği koşullar meydana getirmiştir. Bu süreçte Türkiye'nin politik tercihleri ikili ilişkilerin dalgalı seyretmesine de yol açabilmiştir. Mısır'da 1 yıllık Muhammed Mursi iktidarı sırasında zirveye çıktığı görülen Türkiye-Mısır siyasi ilişkileri, 2013 yılındaki askeri darbe sonrası fetret devrine girmiştir. Buna rağmen Mısır'la ticari ilişkilerde herhangi bir kopuş yaşanmamıştır. 10 yıllık bir diplomatik kopukluğun ardından 2023 yılında karşılıklı olarak büyükelçiler görevlendirilmiş, gayri resmi olarak yürüten ilişkiler resmi bir zemine kavuşturulmuştur. Türkiye'nin, Mısır'la yeniden işbirliğine girişmesi Akdeniz sathında yürüten Münhasır Ekonomik Bölge tartışmalarında elini güçlendirecek bir hamle olarak yorumlanmaktadır. Akdeniz'deki

mücadeleyle ilişkilendirilen bir diğere mesele Libya’daki iç savaştır. Muammer Kaddafi’nin devrilmesinden sonra kurulan Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) ile daha önce görülmemiş düzeyde iyi bağlar yakalayan Türkiye, Halife Hafter’in düzenlediğı askeri darbe girişimi sonrasında beliren iç savaşta UMH’nin yanında olduğunu göstermiştir. 2014 yılında başlayan ilk iç savaş sırasında meşru Ulusal Mutabakat Hükümeti’ne verilen siyasi destek, 2018 yılında yeniden doğan çatışma ortamına karşı istikrar talebi ve UMH’nin davetiyle askeri bir desteğe dönüşmüştür. Ocak 2020’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden çıkan Libya tezkeresi kararı neticesinde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), bir asırdan sonra yeniden Trablus’ta boy göstermiştir. Türkiye, TSK ve Millî İstihbarat Teşkilatı ile müdahale ettiği krizde Libya’da meşru hükümetin otoritesini ve Libya’nın toprak bütünlüğünü esas almıştır (Canlı, 2020). Libya-Türkiye ittifakının, Libya’nın istikrarına yönelik olumlu etkisiyle birlikte Doğu Akdeniz’de Türkiye’nin elini güçlendiren bir gelişme olduğu değerlendirilmektedir. 2019 yılında Türkiye ve Libya arasında imzalanan İstanbul Mutabakatı, Türkiye’nin Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) ve deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına yönelik talep ve iddialarını destekleyen, uluslararası hukuka uygun bir metin olarak ortaya çıkmıştır (Özkan, 2021). İki tarafın güçlü ittifakı, Doğu Akdeniz’deki mücadelede Türkiye’nin haklı mücadelesini olumlu etkileyen bir birlikteliğe dönüşmektedir.

Türkiye’nin 2000’lerin başından beri yürüttüğü proaktif dış politikanın bir sonucu olarak Libya’da istikrar ve barış adına aldığı sorumluluk Kuzey Afrika’nın diğere ülkelerini, özellikle de Hafter’e açık destek veren Mısır’ı rahatsız etmiştir. Yine de bu rahatsızlık Mısır’ın, Türkiye ile ticari faaliyetlerine ve 2023 yılı itibariyle siyasi-diplomatik normalleşmesine engel olmamıştır. Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde 2020 yılı itibariyle ortaya çıkan normalleşme dalgası yeni birlikteliklerin ortaya çıkışıyla sonuçlanmaktadır. Mısır ve Türkiye, Suudi Arabistan-Fas ve İsrail arasında meyvelerini veren bu süreç, işbirliği temelli yeni bir dönemin işaretlerini vermektedir.

2011 sonrası “Türkiye modeli demokrasi” konusunda en sık gösterilen örnek olan ve Arap İsyancı’nın asıl başladığı ülke olan Tunus, ülkede rejimin değişmesiyle Türkiye ile ilişkilerini hep üst seviyelerde tutmaya gayret göstermiştir. Müslüman Kardeşler ile ilişkilendirilen Nahda Partisi’nin yürüttüğü sorumlu siyaset biçimi ülkenin demokrasiye geçişi adına önemli bir bileşen olarak belirmiştir. Ancak 2019 yılında göreve gelen Cumhurbaşkanı Kays Said’in demokratik siyaseti kötürümleştiren otoriter uygulamaları

Tunus'a yönelik umutları sekteye uğratmıştır. Türkiye'nin, Tunus'la yeniden inşa ettiği güçlü bağlar, Kays Said zamanında da sürdürülmüştür (TC Cumhurbaşkanlığı, 2021). Bundan dolayı geride bırakılan on yıl içinde Türkiye-Tunus ilişkilerinin yüksek bir düzeyde kurumsallaştığı söylenebilir. Cezayir ile ilişkilerde ise BM'de 1958 oylamasında Türkiye'nin çekimser kalması 2010'lara kadar diplomatik bir yük meydana getirmiştir. Bununla birlikte, Abdülaziz Buteflika'nın 2019'da iktidarı bırakmasıyla göreve gelen Abdülmecid Tebbun zamanında Türkiye-Cezayir ilişkilerinde gözle görülür bir iyileşme söz konusu olmuştur. Türkiye ve Rusya ile daha fazla yakınlaşan Cezayir'in, Fransa ile tonu giderek yükselen bir gerginliğe taraf olduğu ve böylece dış politikada bazı radikal adımların atıldığı anlaşılmaktadır (Habertürk, 2022). Türkiye'nin en büyük 4. doğalgaz tedarikçisi olan Cezayir'in, siyasi-diplomatik ilişkilerde Türkiye'ye yaklaşması, karşılıklı ilişkileri geliştirme niyeti oldukça kıymetlidir. Türkiye, Cezayir'den sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) ithal etmekte, ayrıca Türk inşaat şirketleri uzun zamandan beri Cezayir'de dev inşaat ve altyapı hizmetleri sunmaktadır (DEİK, 2023). Türkiye-Fas ilişkilerinde de benzer bir ivmenin varlığı söz konusu olmuştur. 2011'deki ayaklanmalar sırasında rejim değişikliğine varacak bir isyan dalgasına muhatap olmayan Fas, daha itidalli rejim denemeleri gerçekleştirmiş, nihayetinde ise aşamalı olarak Kral 6. Muhammed'in iktidarı pekiştirilmiştir. Türkiye ve Fas'ın ikili ilişkileri geleneksel olarak Fransa, ABD ve Suudi Arabistan etkisi altında olmasına rağmen, Türkiye'nin istekli, çok boyutlu ve çok taraflı yaklaşımı neticesinde görece daha müstakil bir bağ inşa edilebilmiştir (Taş Yetim, 2022). Fas'ın, Libya'daki krizlere yapıcı eğilimler göstermesi, Fas-Türkiye yakınlaşmasını temin etmiştir. Yakın zamanda Fas ve Cezayir arasında gerilime neden olan Batı Sahra sorunu karşısında Türkiye taraf olmamayı ve bu bölgedeki sorunun BM öncülüğünde çözülmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın Suudi devletinin İstanbul konsolosluğunda katledilmesine bağlı olarak Türkiye ve Suudi Arabistan arasında yaşanan gerginlik, kısa bir süreliğine dolaylı olarak Türkiye-Fas ilişkilerini zedelese de bu ilişkiler hep belli bir seviyede seyretmiştir.

Türkiye'nin, Kuzey Afrika ile ikili siyasi ilişkilerini olumlu etkileyen bazı faktörlere değinmekte yarar vardır. Öncelikle Türkiye Cumhuriyeti devleti ve Türk kamuoyunun Filistin sorunu hakkındaki hassasiyeti, Kuzey Afrika'daki partnerlerine benzer şekildedir. Türkiye'nin özellikle Mavi Marmara olayından itibaren uluslararası planda Filistin davasını sahiplenmesi başta Cezayir olmak üzere Fas, Tunus ve Libya'da olumlu karşılanmaktadır. Bu devletlerden Fas, İsrail ile normalleşme sürecine girmiş olsa da

Filistin konusunda hassasiyetinin süreceğini belli ederek tavır değişikliğine gitmeyeceğini beyan etmiştir (Taş Yetim, 2022). Cezayir ise, tarihsel olarak Filistin’in en önemli destekçileri arasındadır. Libya ve Tunus, 2011 sonrası süreçte Filistin konusunda daha net tavırlar sergilemektedir. Türkiye’nin, Kuzey Afrika ile münasebetlerinde olumlu etki yapan ikinci faktör, zirve diplomasisi ve karşılıklı ikili ziyaretler olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın, başbakanlık dönemi de dahil olmak üzere bölgeye resmi ziyaretleri ve bölgeden gelen liderleri kabulü, sıcak ilişkilerin tesis edilmesinde etkili olmaktadır. Son yıllarda Cezayir’le karşılıklı ziyaretlerin sıklığı ve işbirliğine dair atılan somut adımlar dikkat çekmektedir. İlişkilere yönelik olumlu etki eden üçüncü faktör ise, Türkiye’de yükselen savunma sanayiine bağlı olarak gelişen güvenlik diplomasisidir. Türk savunma sanayii ürünlerine pek çok ülke gibi Kuzey Afrika ülkeleri de ilgi göstermiş, bu doğrultuda pek çok talepte bulunulmuştur. Sözgelimi, Tunus’un TUSAŞ ANKA-S insansız hava aracı sistemi ve Cezayir’in TUSAŞ AKSUNGUR silahlı insansız hava aracı sistemi talepleri kıtanın Türk savunma sanayiine yönelik ilgisinin artacağına göstergesi olmuştur (Azman, 2022). Libya’daki iç savaşta yoğun biçimde Türk menşeli insansız hava araçları kullanılırken, aynı zamanda Libya ile öteden beri sorunlu olan Çad’ın Libya sınırında Türk yapımı zırhlı personel taşıyıcılar devriye gezmektedir. Cezayir ve Fas arasındaki Batı Sahra gerginliğinin devam ettiği bugünlerde Türkiye’nin Fas ve Tunus’a halen savunma sanayii ürünleri tedarik ettiği bölge medyasında da yer almıştır. Savunma sanayii, Türkiye’nin genelde Afrika, özelde de Kuzey Afrika ile münasebetlerine daha fazla etki edecek bir olgu olarak kabul görmektedir.

Sonuç

Türkiye, 2000’lerden itibaren Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki ilişkilerinde yayılmacı değil ama rekabetçi olan, eski/yeni sömürgecilerin aksine eşit/yatay ilişkiler kuran, egemenlik hakkına ve toprak bütünlüğüne saygı gösteren tavrıyla Kuzey Afrika ülkeleri nezdinde stratejik ortak hüviyeti kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra Türkiye’nin kendi güvenliği adına Batıcı ve statükocu yaklaşımı, bu bölgeden uzaklaşmasıyla sonuçlanmıştı. Ayrıca gerek sömürgecilerin tarih yazımı gerekse de Türk dış politikasında yapılan hatalar, geçtiğimiz yüzyılda Türkiye karşıtı söylemin yükselmesine neden olmuştu. Fakat 1980’lerde başlayan ve 2000’lerde tekâmül eden küresel siyasi ve iktisadi koşullar bu ülkelerin karşılıklı arayışlar içine girmesine neden olunca yeniden güçlü ilişkiler tesis etme imkânı doğmuştur. Bu dönem aynı zamanda Türkiye’de Arap Dünyası’na ve Afrika’ya

yönelik ön yargıların azalmaya başladığı bir zaman dilimini doğurmuştur. 2003'te Irak'ın işgal edilmesi, 2011'deki Arap İsyanları, Suriye İç Savaşı, Libya'da askeri darbe ve iç savaşlar, Mısır'da peş peşe askeri darbeler, rejim değişiklikleri, terörizm ve düzensiz göçler dikkate alındığında dünyanın istikrarsız bölgesi olarak tanımlanan Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki istikrar ve barış ihtiyacı Türkiye'yi harekete geçirmiştir. İşbirliği ve karşılıklı çıkarlara dayalı birliktelik için siyasi istikrara önem veren Türkiye, hem kendi güvenliği hem de bölge istikrarı açısından terörle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Suriye'de teröre karşı verdiği mücadele sayesinde güvenli alanlar inşa edebilmiş, Libya'da dış destekli isyan hareketlerini durdurarak merkezi hükümetin otoritesini güçlendirmiştir. Türkiye'nin bölgede otonomiye dayalı müstakil ilişkiler, istikrar, bölgesel işbirliği ve yeni pazarlara dair arayışları, O'nu bu süreçte kıymetli bir güvenlik ortağı haline getirmiştir. Yeni dönemde Türkiye adına yürütülecek ilişkilerin salt ticari ilişkiler olmayacağı, ekonomik ilişkilerin de güvenlik ve istikrar şartına bağlı olacağı hesaba katılırsa Türkiye'nin bölgeye yönelik çok boyutlu tavrının devam edeceği öngörülebilir.

Kaynakça

- ASLAN, Z. (2021). "Fatin Rüştü Zorlu'nun yaşamına ve düşüncelerine dair kısa notlar". *Independent Türkçe*, 1-2.
- ASLAN, A. (2018). "Türk Dış Politikasını Anlamak İçin Kavramsal Bir Çerçeve: Otonomi Arayışı". B. DURAN, K. İNAT, & A. ASLAN içinde, *Kuruluşundan Bugüne AK Parti: Dış Politika* (s. 17-40). İstanbul: SETA.
- AZMAN, K. (2022, 10 7). *Cezayir'den TUSAŞ AKSUNGUR İHA siparişi!*. Defence Turk: <https://www.defenceturk.net/cezayirden-tusas-aksungur-ih-siparisi#:~:text=MENADEFENSE%20taraf%C4%B1ndan%20aktar%C4%B1ld%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20%C3%BCzere%20Cezayir,bu%20haber%20TUSA%C5%9E%20taraf%C4%B1ndan%20yalanland%C4%B1.adresinden%20alındı>
- BAKIR, A. (2023). "Turkey's security role in the Gulf region: exploring the case, of a newcomer". *Turkish Studies*, 809-831.
- BUHARİ GÜLMEZ, D. (2020). "The resilience of the US–Turkey alliance: divergent threat perceptions and worldviews". *Contemporary Politics*, 475-492.
- CANLI, E. (2020, 12 30). *Türkiye'nin desteği 2020 yılında Libya'nın kaderini değiştirdi*. Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyenin-destegi-2020-yilinda-libyanin-kaderini-degistirdi/2093486> adresinden alındı
- DEİK. (2023). *Afrika Bilgi Notu*. İstanbul: DEİK-TABEF.
- DURAN, B., & İNAT, K. (2023). "Turkish Foreign Policy in the Face of Regional and Global Challenges". *Insight Turkey*, 79-102.
- ERŞEN, E., & PARLAR DAL, E. (2014). "Reassessing the „Turkish Model in the Post-Cold War Era: A Role Theory Perspective". *Turkish Studies*, 258-282.

- GADZO, M. (2023, 3 11). “‘Changing global order’: China’s hand in the Iran-Saudi deal”. *A Jazeera*, s. 1-2.
- HABERTÜRK. (2022, 12 30). *Cezayir Cumhurbaşkanı Tebbun’dan Fransa’ya “sömürgecilik” tepkisi*. Habertürk: <https://www.haberturk.com/cezayir-cumhurbaskani-tebbun-dan-fransa-ya-somurgecilik-tepkisi-3551847> adresinden alındı
- HAUGOM, L. (2019). “Turkish foreign policy under Erdogan: A change in international orientation?”. *Comparative Strategy*, 206-223.
- HÜRRİYET. (1999, 1 28). *HÜRRİYET. 42 YIL SONRA AÇIKLANAN TARİHİ GERÇEK*: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/42-yil-sonra-aciklanan-tarihi-gercek-turkiye-cezayire-silah-vermis-39060208> adresinden alındı
- JOSSERAN, T. (2012, 8 16). *Les Cles du Moyen-Orient. La Turquie et la Guerre d’Algérie, un tiers-mondisme Atlantique ?*: <https://www.lesclesdumoyenorient.com/La-Turquie-et-la-Guerre-d-Algerie.html> adresinden alındı
- KURT, V. (2019). “Arap İsyancıları Sonrasında Ortadoğu’da Vekalet Savaşları: Yemen Örneği”. *International Journal of Political Science and Urban Studies*, 307-326.
- MARTIN, L., & ALTUNIŞIK, M. (2023).). “Turkey and the Middle East and North Africa under the AKP: A Three Level Analysis of Foreign Policy Change”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 79-96.
- MUNASSAR, O., & ARI, T. (2020). “Two Stages of Turkey’s Quest for a Regional Power Status in the Middle East: An Integrated Role- Status-seeking Approach”. *Gazi Akademik Bakış*, 1-29.
- OĞUZLU, H. (2023). “Turkey as a restrained middle power”. *Turkish Studies*, 673-690.
- OKTAV, Ö. (2016). Arap Bahanı ve Türkiye-KİK Ülkeleri Arasındaki İlişkilere Etkisi. *Siyasal Bilgiler Dergisi*, 43-69.
- ÖZKAN, A. (2021). “Türkiye-Libya İlişkileri”. İ. ERMAĞAN, & E. EYRİCE TEPECİKLIÖĞLU içinde, *Dünya Siyasetinde Afrika - 7: Türkiye’nin Afrika Ülkeleriyle İlişkileri* (s. 243-281). İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- ÖZKOÇ, Ö. (2017). “Türkiye’nin Kuzey Afrika’ya Yönelik Politikası: Bir Modelin Çöküşü”. *Ankara SBF Dergisi*, 77-97.
- SADDIKI, S. (2020). *The New Turkish Presence in North Africa: Ambitions and Challenges*. Tunis: Konrad Adenauer Stiftung.
- SHIVELY, J. (2016). *Hope, Change, Pragmatism: Analyzing Obama’s Grand Strategy*. New York: Palgrave Macmillan.
- STEELE, W. (1963). “Egypt’s relations with the soviet union”. *Naval War College Review*, 16-45.
- TAŞ YETİM, H. (2022). *2000’li Yıllarda Türkiye-Fas İlişkileri*. Ankara: ORSAM.
- TC CUMHURBAŞKANLIĞI. (2021). “Birlikte Kalkınma ve Refah için Güçlendirilmiş Ortaklık”. 3. *Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi* (s. 1-12). İstanbul: TCCB.
- TC CUMHURBAŞKANLIĞI. (2021, 8 2). *Tunus Cumhurbaşkanı Kays Said ile Telefon Görüşmesi*. TCCB: <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/128878/tunus-cumhurbaskani-kays-said-ile-telefon-go-ru-s-mesi> adresinden alındı
- TC DIŞİŞLERİ. (2023, 1 1). *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*. Türkiye-Libya Siyasi İlişkileri: <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-libya-siyasi-iliskileri.tr.mfa> adresinden alındı

- TRT Haber. (2018, 12 18). *TRT Haber*. Mısır'da asırlardır kullanılan Türkçe kelimelerin sırrı: <https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/misirda-asirlardir-kullanilan-turkce-kelimelerin-sirri-398143.html> adresinden alındı
- TÜR, Ö. (2019). "Turkey's Role in the Middle East and Gulf Security". *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 592-603.
- WALKER, J. (2009). "Turkey's Imperial Legacy: Understanding Contemporary Turkey through its Ottoman Past". *PGDT*, 494-508.